

«БЕКТЕМИН»

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университеттин илимий иштер боюнча
проректору, физика-математика илимдеринин
доктору, проф., КР УИАнын мүчө-
корреспонденти Чекеев А.А.

2022-жыл

Ж.Баласагын атындагы КУУнун кыргыз адабияты, Манас таануу жана дүйнөлүк адабият кафедраларынын биргелешкен (2022-жылдын 11-февралы) кошмо жыйынын № 6 протоколунан

КӨЧҮРМӨ

КАТЫШКАНДАР:

1. К.Абакиров – ф.и.д., профессор, жыйындын төрагасы. 10.01.01
2. А.Абдыразаков – ф.и.к., профессор 10.01.01
3. С.Тиллебаев – ф.и.д., м.а. профессор. 10.01.01
4. Н.Сыдыков – ф.и.к., доцент. 10.01.01
5. А.Медетов – ф.и.к., доцент. 10.01.01
6. А.Турдукулов – ф.и.д., м.а. проф. 10.01.01
7. С.Исаева – ф.и.к., доцент. 10.01.01
8. Б.Баймырзаев – доцент. 10.01.01
9. Ж.Орозалиева – ф.и.к., доцент. 10.01.01
10. М.Сатыбеков – ага окутуучу.

КҮН ТАРТИБИНДЕ:

Сатыбеков Муктар Эсенгелдиевичтин “А.Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” деген темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазган кандидаттык диссертациялык ишин талкуулоо.

Төрага: К.Абакиров, ф.и.д. проф.: Сатыбеков Муктар Эсенгелдиевичтин “А.Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” аттуу

10.01.01. – (кыргыз адабияты) адистиги боюнча жазган диссертациялык ишин талкуулоо. Ж.Баласагын атындагы КУУнун кыргыз филологиясы факультетинин кыргыз адабияты кафедрасынын 2016-жылдын 15-апрелиндеги жыйынында (№8 протокол), кыргыз филологиясы факультетинин Окумуштуулар Кеңешинин 2016-жылдын 26-апрелиндеги жыйынында (№ 7 протокол), КУУнун илимий-техникалык кеңешинин 2019-жылдын 25-январындагы отурумунда (№ 4 протокол) диссертациялык иштин темасы жана изилдөөгө илимий жетекчи катары ф.и.д., м.а. профессор С.А.Тиллебаев бекитилип, аталган илимий иш жазылып бүтүп олтурат.

Диссертациялык иштин негизги мазмунун билдирүү үчүн сөз М.Сатыбековго берилет.

М.Сатыбеков, изденүүчү: Саламатсыздарбы, урматтуу кесиптештер. Илимий иштин кыскача мазмунун баяндоого уруксат бериңиздер. Диссертация 3 бөлүмдөн турат. Чыгармачылык лабораторияда эмне маселе каралышы керек? Чыгармачылык лабораторияда мурун изилденген, бирок көптөгөн өзгөчөлүктөргө ээ болгон, кээ бир сынчы-адабиятчылар үстүртөн караган маселелер изилденди. 1-главада Аалы Токомбаевдин лирикалык ырларын салыштыруу иретинде мурунку жазылышы менен азыркы жазылышы берилди, чыгармачылык лабораториядан кандайча өткөндүктөрү талдоого алынды, өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү. Буга чейин кыргыз адабиятында – Р.Кыдырбаева менен К.Даутовдун илимий макалаларын эске албаганда – 1995-жылга чейин илимий изилдөөлөр болбоптур. 1995-жылы гана И.Жумабаевдин “Тоо арасында” романынын жаралыш тарыхы жөнүндө уникалдуу иши жазылган.

Менин ишимде болсо өзгөчө “Кандуу жылдар” романына басым жасалды. Анын жаралыш тарыхы, качан баштаганы такталды. Андан сырткары образдар системасы каралды, эки варианттын ортосундагы айырмачылык изилденди. Ал эми 2-главада болсо А.Токомбаевдин “Жетим менен сыйкырчы” жана “Таалай издеген индус” поэмалары талдоого алынды.

“Жетим менен сыйкырчы” алгач 1926-жылы жазылып басмадан чыкса да кийин бир нече жолу ошол алгачкы вариантында жарык көрүп жүрүп, (жадагалса 1955-жылкы вариантында да), кийин 1981-жылы басылышында гана баштан аяк редакциялап чыгып, экинчи вариантын окурмандарга сунуштаган. Илимий ишибизде ушул эки вариант салыштырыла изилденди.

Ал эми 2-главанын 2-параграфында “Таалай издеген индус” поэмасынын 3 варианты кош катар коюлуп талдоого алынды. Бир караганда чыгарманы поэма-жомок деп да койсок болот. Себеби андагы каармандар жан-жаныбарлардын аттары менен берилген. Бирок жомок мотивинде жазылса да, ар бир жаныбардын аткарган кызматы бар. Автор чыгармага улам текстологиялык өзгөртүүлөрдү киргизип турган. 1939-жылы жарык көргөндө бир аз чабалыраак болуп калганын моюнга алышыбыз керек. Кийинкисинде да олдоксон ойлор, уйкашсыз ыр түрмөктөр кездешет. Бирок улам иштеп чыгуунун натыйжасында 1953-жылы “Таалай издеген индус” деген ат менен чыгарды. Токомбаевдин бул чыгармасы жөнүндө буга чейин бир-эки макала эле болбосо, толук жакшы изилдене элек.

Ушул сыяктуу эле кийинки бөлүм “Кандуу жылдарга” арналды. Бул өзгөчө чоң талдоого аларлык роман. Чыгарма 2 вариантта жазылганы менен көтөргөн маселе бир эле. Менимче мектеп программасында “Таң алдында” да, “Кандуу жылдар” да окутулушу зарыл. Себеби, романдан ала турган нерсе өтө көп. Бир эле мисал, элдердин ортосундагы достук мамиле. Кыскача айтканда, диссертацияда негизинен жогорудагы маселелер каралды.

К.Абакиров: Диссертантка суроолор барбы?

Б.Баймырзаев, доцент: Текстологиялык талдоо үчүн чыгармалардын кол жазмаларын карадыңбы?

М.Сатыбеков: 1998-жылы Токомбаевдин үй-музейине бардым. Ал кезде Тамара Токомбаеванын көзү тирүү эле. Ал жакта кол жазмаларынын баары сакталып калбаптыр. Бирок бар экен. Бул кол жазмалардын дээрлик баарын тыкыр карап чыктым.

Б.Баймырзаев: “Таалай издеген индус” боюнча изилдөөндүн көлөмү чакан экен.

М.Сатыбеков: Бүгүнкү айтылган пикирлердин негизинде, буюрса, сөзсүз кошумчалар болот.

Б.Баймырзаев: “Таалай издеген индус” 3 вариантта экен. 3-варианты жөнүндө сөз кылган жоксуң го?

М.Сатыбеков: Ооба, 1939-жылы чыккан вариантынын тексти жок болуп жатат. Бирок, жарык көргөнү чын экен.

С.Исаева, ф.и.к., доцент: 1-главада 4-5 эле ырдын вариантын келтирипсиз.

М.Сатыбеков: Менимче көп мисалдын кереги жок.

С.Исаева: Талдоого албасаңыз да, атын атап санап көрсөтүп койсоңуз.

К.Абакиров: 1-бөлүм лирикалык ырлар. Эми, А.Токомбаевдин лирикалык чыгармалары өтө көп да. 50-60 жыл ичинде ар кыл тематикадагы ырларды жазган. Негизинен бөлүм кыска. Балким, жалаң поэзиясын алса, же жалаң эпикалык чыгармаларынан алса жакшы болот беле? Кийин да суроо берилиши мүмкүн да. Лирикасын, поэмасын талдооң боюнча.

К.Абакиров: Негизги бөлүмгө келсек. “Кандуу жылдар” 60 барак экен. Эң жакшы. Андан сырткары ишти диссертациялык иштин калыбына салыш керек. Теманын актуалдуулугу, диссертациянын максат-милдеттери, илимий байланышын белгиле. Пункттарды сызыкча менен эмес, чоң чекит менен бер. Формулировкаларды кеңейтип, чыгармачылык лаборатория тууралуу киришүүдө, корутундуда көбүрөөк айтуу зарыл.

Б.Баймырзаев: Главалардын аягында корутунду, жыйынтык болуш керек. Бөлүмдүн ичиндеги сөздөр кайталанып калган окшойт. Тыянакты толуктоо зарыл. Ошондой эле, “Кандуу жылдарды” тарыхый роман деп бериптирсиң. Талаш маселе болуп калбайбы?

М.Сатыбеков: Тарыхый роман деп айтылып жүрөт. Себеби, болгон окуя, тарыхый каармандар катышат. Мисалы, Алымкул деген ким? Ал Табалды деген кишинин уулу. 18 жашта. Көтөрүлүшкө башчылык кылып

жатат. Мына ушундай каармандар бар. Окуя да тарыхтан алынган. Ошол себептүү тарыхый роман деп атаганга негиз бар.

Б.Баймырзаев: Анда тарыхыйлыгын ачыгыраак далилдеп, аргументтерди келтирип, кененирээк жазып кой.

Ж.Орозалиева, ф.и.к.: Колдонулган адабияттарды келтирип, Ү.Б.Култаеванын докторлук диссертациясынан кошумча кошуп коюу керек го.

К.Абакиров: Анда, талкууга өтөлү. Биринчи сөздү А.Турдугуловго берсек.

А.Турдугулов, ф.и.д., проф.: Каралып жаткан диссертациялык изилдөө боюнча бүгүн кызыктуу пикирлер айтылды, суроолор берилип жатат. Алардын көбүнүн, айрыкча ишти колдогондордун ойлоруна толук кошулууга болот. Анткени, мен өзүм да ушундай пикирдемин.

М.Сатыбековдун “Аалы Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” аталышындагы кандидаттык диссертациясы автор тарабынан өз алдынча иштелген, изилденген жана толук бүткөрүлгөн изилдөө деп толук кандуу айтууга болот. Негизи, Аалы Токомбаевдин чыгармачылыгы боюнча соңку сексен жыл аралыгында көп айтылды, көп жазылды, бирок минтип анын чыгармачылык жеке лабораториясына тике тиешеси бар теориялык маселелерди акындын чыгармаларынын мисалында чечмелеп, бүтүндөй бир системалуу иш жасоо, ачыгын айтуу керек, биринчи жасалып олтурат. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу да, балким, мына ушунда.

Диссертант мындай кандидаттык изилдөө аткарууга толук даяр экен, анткени, изилдөөдө проблема коюлган, автор аны чечүүнүн системалуу жолдорун да билет. Стили жатык, түшүнүктүү, сүйлөм куруудагы айрым стилдик мүчүлүштүктөрдү эске албаганда, бул изилдөө илимий иштердин талаптарына жооп берерлик абалда аткарылган.

Өзгөчө белгилей турган нерсе: Диссертант Токомбаевдин “Жетим менен сыйкырчы”, “Таалай издеген индус” поэмаларынын эки редакциясын салыштырма-типологиялык анализден өткөрүп, аталган чыгармалар боюнча

буга чейин адабият таанууда айтыла элек пикирлерин ортого салган. Экинчи бир артыкчылык, алгач “Кандуу жылдар” жазылып, ал китеп түрүндө жарыяланып, окурмандарга жетип, кийин (балким, ошондогу саясаттын идеологиялык басымынан улам) “Таң алдында” деген аталышта жарыяланышы, бул эки редакциянын ортосундагы идеялык, сюжеттик-композициялык, тилдик, образ түзүү жаатындагы окшоштуктар менен ажырымдарды кадимкидей анализдегенге жетишиптир, булар колдоого аларлык көрүнүш.

Менин жыйынтык пикирим ушул: Мухтар Сатыбековдун “Аалы Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” деген аталыштагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүн бүгүнкү талкууда айтылган пикирлердин айрымдарын эске алуу менен ушул абалынды диссертациялык кеңешке сунуш кылууга болот.

Ж.Орозалиева: Бул диссертацияны окуп чыгып, өзүмө чоң пайда алдым. Көп жаңы маалымат камтылган. Сунуш иретинде айта кетейин. Салыштырма-типологиялык талдоо ыкмасы менен текстке талдоо жүргүзүлүптүр. Мүмкүн, ушул мурунку варианты менен кийинки вариантын салыштырууда дагы тереңдетиш керек го. Себеби, мисалга, “Кечирип кой” романы талдоого алынбай калыптыр. Негизинен ишти диссертациялык иш катары сунуштоого татыктуу деп ойлойм. Ишиңизге ийгилик.

А.Абакиров: Алгач, илим тууралуу бир аз айта кетсем. Учурда илимдин баркы түшүп кетти. Дегеним, аз убакытта изилдемиш болуп, диссертация жактагандар көбөйдү. Ал эми М.Сатыбеков бул проблеманы көп жылдан бери изилдеп келе жатат. Ошондой эле, бизде изилдене элек чыгармачылык лабораторияны алганы өтө жакшы болуптур. Бул кадимкидей эле кара жумуш. Өзү белгилегендей, кыргыз адабиятында “Кең-Суу” менен “Тоо арасынданы” салыштырган И.Жумабаевдин гана эмгеги бар. Текстологиялык иш жүргүзгөндөрдөн дагы Б.Апилов бар. Барпынын чыгармалары боюнча. Бирок аягына чыккан эмес.

Ал эми ишке кайрылсак. Главалардын жайгашуусу жакшы. Бирок теориялык маселени башына алып келсең жакшы болот го. Чыгармалардын жаралыш тарыхы жөнүндө түшүнүктүн пайда болушу тууралуу жазганыңды иштин башында берүү керек. Андан сырткары романдын эмне үчүн оңдолуп жаткандыгын кененирээк баяндоо зарыл. Негизинен варианттарды тыкыр салыштырыпсың. Иш бүткөн. Жактоого сунуш кылса болот.

Б.Баймырзаев: 1-главадагы лирикалык ырлар боюнча Ж.Орозалиевага кошулам. С.Исаева да туура айтат. А.Токомбаевдин лирикалары көп да. Анын элге белгилүү, ырдалып жүргөн ырларын да талдап койсоң. Мисалы, “Кечирип кой” деген ыры кээде “Акинай” деп ырдалып жүрөт. “Назгүл” деген ыры “Жалжалым” болуп ырдалууда. “Жалжалымдын” “Назгүл” экенин мен сенин диисертацияндан билдим. Бул жакшы жаңылык болду мен үчүн. 2-3 варианттуу да ырлары бар экен. Азыркы аткаруучулардын атын атап, кандай аткарып жаткандыгын айтып, кимиси оригиналына жакын, кимиси өз вариантын кошуп ырдап жүргөнү тууралуу да маалымат берип койгон жакшы болот го. Дагы бир нерсе, мына бул 1-главада мисалдары орус адабиятынан келтирипсиң. Кыргыз окумуштууларынан да бар да. Мисалы, Т.Аскарвдун С.Эралиевдин чыгармачылыгы боюнча илимий эмгеги бар. Ошондой эле, образ жөнүндө айтыпсың. Көркөм чеберчилик боюнча Б.Керимжанованын “Адабият жана көркөм чеберчилик” аттуу эмгегин келтирип коюш керек. Андан сырткары, “Кандуу жылдардын” тарыхыйлуулугу тууралуу. Каармандар тарыхый каарман болсо, фактылар менен далилдеп, толуктоо зарыл. Ошондой эле тыянактарды кайталабоо керек. Жыйынтыктарды кошуу абзел. Негизинен иш жакшы жазылган. Жактоого сунуш кылам. Ийгилик каалайм.

С.Исаева: Тема жаңы. Чынында эле акын-жазуучулардын лабораториясын изилдеп чыккандар аз. Ушул жагынан алганда иш жаңы. Биз билбеген көп материалдар бар экен. Биз да жаңы маалыматтар менен тааныштык. Иштин планы ойлонулуп, логикалык жактан ырааттуу түзүлгөнү көрүнүп турат. Иштин киришүү бөлүмүндө эле изилдөө мурдатан аткарылып

келе жатканынан кабар берет. Ошондой болсо да киришүүнү конкреттештирүү керек деген ойдомун. Мисалы, иштин максаты менен коргоого коюулуучу негизги жоболор бирдей жазылып калган. 1-главанын теориялык бөлүгү эң сонун талданган. Ал эми менин канааттанбай калган жерим, ырларды талдап жатканда эмнеге эки вариантта жазганын, көркөмдүк-эстетикалык жактан башка деңгээлге көтөрүлгөнүн тереңирээк ачуу зарыл. Дагы кайсы ырларды эки вариантта жазганын талдабаса да, аттарын атап, мисал келтирип койсо жакшы болмок деген ойдомун.

Б.Баймырзаев: Мисалы, “Муңдашым Мунар кайдасың?” деген ыры.

С.Исаева: 23-беттеги талдоо эң сонун. Башка ырларды да ошол сыяктуу кылып талдап койсоңуз жакшы болмок. 26-беттеги “Сүрөтүн тарт” ыры талдоого муктаж. Экинчи глава жакшы иштелиптир. Ал эми 3-глава “Кандуу жылдар” эң сонун ачылган, талданган. Ишинизге ийгилик.

К.Абакиров: 1-глава боюнча. Орусча цитаталар көп экен. Мүмкүн болгон жерлерин кыргызчага которуп, айрымдарын “оригиналын бузбоо максатында орус тилинде бердик” деп эскертүү менен жазып коюш керек. Ал эми, лирикалык чыгармалары боюнча. Жогоруда белгилегендей, Токомбаевдин ырлары эсепсиз да. Анан эмне себептен дал ушул ырлары тандалып алынгандыгын, ар бир лирикасын талдап чыкапаганыңды жазыш керек. Биринчиден, бардыгын талдоо мүмкүн эмес. Экинчиден, 1920-30-жылдардагы чыгармалары менен 1970-жылдардагы чыгармаларынын ортосунда айырма бар. Ошондуктан айрым гана лирикалык ырларына талдоо жүргүзүлгөнүн белгилеш керек. Андан сырткары, менимче, “Салыштырма-типологиялык талдоо” деп атоонун кереги жок. Ошондой эле, корутундуну бир кылбай, пункт менен жазган оң. 2-глава боюнча, “Токомбаевдин поэмаларындагы чеберчиликтин өсүш процесси” деген сыяктуу тема коюп киргизүүнү сунуш кылам. Ал эми 3-глава эң жакшы жазылган. Ошондой эле “Кандуу жалдарга” Токомбаев көзү тирүүсүндө да жазылган сын макалалар бар. Бири нейтралдуу жазылса, бири мактоо формасында жазылган. Ал эми сен эмне өзгөчөлүк киргиздиң? Ушул суроого да жооп бере кетиш керек.

К.Абакиров: Дагы сүйлөй тургандар барбы? Жок болсо, айтылган сын пикирлерге жооп берүү үчүн сөз изденүүчү Муктар Сатыбековго берилет.

М.Сатыбеков: Ишти толук окуп чыгып, объективдүү сунуштарды айтканыңыздарга рахмат. Айтылган сунуштарды карап, зарылдыгына жараша ондоолорду киргизем. Илимий жетекчим менен чогуу олтуруп, аларды карап чыгабыз. Көп пайдалуу кеңештерди алдым. Баарыңыздарга рахмат.

К.Абакиров: Изденүүчүнүн билдирүүсүн, берилген суроолор боюнча жоопторун угуп, талкуу учурунда айтылган сунушту добушка коём. М.Э.Сатыбековдун “А.Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” деп аталган диссертациялык иши коргоого сунуш кылынсын” дегендер добуш берип койсоңуздаар.

Макул – 10, каршы – жок, калыс – жок.

Жогоруда айтылгандардын негизинде Кыргыз адабияты, Манастаануу жана дүйнөлүк адабият кафедралары тарабынан өткөрүлгөн кошмо отурум

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Сатыбеков Мухтар Эсенгелдиевичтин 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “А.Токомбаевдин чыгармачылык лабораториясы” деген темадагы кандидаттык диссертациясы коргоого сунуш кылынсын.
2. Талкууда айтылган сунуш-пикирлер диссертант тарабынан эске алынсын.
3. Адистик минимумдук кошумча программасы бекитилсин

Отурумдун төрагасы, ф.и.д.: **К.Абакиров**

Жыйындын катчысы: **А.Бусурманова**

